

УДК 338.22;343.23

Руснак Л.Р.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних наук,
економічної теорії та права**Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету***КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ЦІЛЬОВОЇ ПРОГРАМИ
ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВОМУ ШАХРАЙСТВУ****CONCEPTUAL BASES OF DEVELOPMENT OF TARGET PROGRAM
FOR FINANCIAL FRAUD COUNTERACTION****АНОТАЦІЯ**

Проведений у статті аналіз дозволяє знайти науково обґрунтовані підходи до визначення політики формування механізму протидії кримінальним явищам у сфері економіки в частині мінімізації шахрайських явищ і мінімізації цих загроз економічній безпеці. Для цього необхідно вирішити чимало питань методологічного порядку, від чого залежить розв'язання тактичних завдань національної економічної політики, так і принципових завдань стратегічного напрямку, що стосуються розробки основ розглянутого механізму протидії.

Ключові слова: фінансове шахрайство, економічна безпека, фінансова система, тіньова економіка, макроекономіка.

АННОТАЦИЯ

Проведенный в статье анализ позволяет найти научно обоснованные подходы к определению политики формирования механизма противодействия криминальным явлениям в сфере экономики в части минимизации мошеннических явлений и минимизации этих угроз экономической безопасности. Для этого необходимо решить ряд вопросов методологического порядка, от чего зависит решение тактических задач национальной экономической политики, так и принципиальных задач стратегического направления, касающиеся разработки основ рассматриваемого механизма противодействия.

Ключевые слова: финансовое мошенничество, экономическая безопасность, финансовая система, теневая экономика, макроэкономика.

ANNOTATION

This article analysis allows finding evidence-based approaches to determining policy formation mechanism of counteraction to criminal phenomena in the economy in terms of minimizing fraudulent phenomena and minimizing these threats to economic security. It is necessary to solve a number of issues of methodological procedure, which determines solving tactical problems of national economic policy and principal tasks of strategic direction related to the development of basis of the mechanism of resistance.

Keywords: financial fraud, economic security, financial system, shadow economy, macroeconomics.

Постановка проблеми. Насамперед потрібно сказати, що в концептуальному плані механізм протидії явищам шахрайства в економічній сфері й економічного управління повинен «працювати» на реалізацію національних інтересів України в сфері економіки. До складу цих інтересів входить: забезпечення здатності економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення; підвищення рівня добробуту і якості життя населення; підтримка єдності й стабільності фінансово-банківської й кредитно-фінансової системи, збалансованості й пропорційності розвитку ключових галузей народ-

ного господарства, раціональності структури зовнішньої торгівлі, незалежності України на стратегічних напрямках науково-технічного прогресу; створення економічних, правових та інших умов для збереження єдиного економічного простору, уникнення криміналізації суспільства, оптимізації участі держави в макро-економічному регулюванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки у фінансовій сфері висвітлено у працях вітчизняних науковців О.І. Барановського, З.С. Варналія, О.С. Власюка, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, Б.М. Данилишина, Я.А. Жаліла, В.В. Засанського, М.Д. Ковальова, Т.Т. Ковальчука, О.Є. Користіна, І.П. Мігус, В.І. Мунтіяна, Г.А. Пастернак-Таранушенка, С.І. Пирожкова, В.А. Предборського, Д.К. Прейгера, А.І. Сухорукова, В.І. Франчука, Є.В. Хлобистова та ін. Серед зарубіжних економістів доцільно виокремити Л. Абалкіна, У. Бека, З. Бжезінського, Дж. Голдена, Р. Келлі, Л. Олвея, Є. Олейнікова, Т. Сандлера, В. Сенчагова, В. Тамбовцева, К. Хартлея, які також досліджували проблематику економічної безпеки держави.

З метою визначення принципових підходів до стратегії протидії фінансовому шахрайству необхідно знайти головне джерело генерування факторів детермінації кримінальних за наслідками і соціально деструктивних за характером явищ в економіці. Це джерело проявляється в наявності протиріч, що виникають між економічними інтересами суспільства й інтересами окремих соціальних груп, що діють у сфері економіки.

Головне із цих протиріч полягає в антагонізмі між загальним, єдиним, інтегральним інтересом суспільства, з одного боку, і приватним, особливим, специфічним інтересом бізнесу – з іншої. Саме різноспрямованість таких інтересів і породжує глибинні протиріччя й антагонізми в системі економічних відносин в економіці й управлінні нею. При цьому завдання суспільства й держави повинні полягати у тому, щоб не доводити загострення подібних протиріч до рівня соціальних конфліктів, вибухів або революцій. В ідеальному плані необхідне проведен-

ня такої політики, яка спрямована на мінімізацію або оптимізацію й навіть гармонізацію системи економічних інтересів [7].

Мета та завдання дослідження. Спробуємо сформулювати мету й завдання механізму протидії явищам фінансового шахрайства й економічного управління в національному господарстві. Мета може полягати у формуванні такої системи управління економікою, яка б забезпечувала витіснення криміналізованої економічної діяльності в сфері підприємництва за рахунок застосування економічних, фінансових, фіскальних та інших економіко-правових і організаційно-управлінських методів. У сукупності ці методи покликані забезпечити мінімізацію та усунення макроруйнівних економічних явищ і процесів. Такий підхід впливатиме на фактори детермінації кримінальних економічних явищ і процесів, а не намагатиметься боротися з наслідками вже скоєних кримінальних діянь. Важливо, що названа стратегія здатна забезпечити не тільки скорочення кримінальних явищ у сфері економічної діяльності й управління, але й одночасно сприятливо впливати на причини незбалансованості національного господарства [2].

Реалізація названої мети може бути забезпечена за рахунок вирішення кількох важливих завдань:

- забезпечення протидії шахрайським явищам і процесам за рахунок застосування комплексу засобів державного впливу на функціонуючу в країні систему економічних відносин та інститутів;

- виявлення й усунення загроз економічній безпеці шахрайського характеру, що виходять переважно від системи макроекономічного управління й соціальних інститутів, відповідальних за розробку й здійснення національної економічної політики на макро- і мезо- і мікроекономічному рівні й гармонізацію різнонаправлених економічних інтересів;

- виявлення конструктивних та системних недоліків чинної моделі господарського механізму, що генерують шахрайство як деструктивний економічний феномен, і на цій основі визначення передумов для її реформування (модернізації) або зміни на нову, яка здатна мінімувати витрати й ризики, що спричиняють криміногенні та інші фактори і забезпечують відтворення властивостей соціальності, асоціативності, гуманізму й демократизму в системі економічних відносин;

- формування інституціональних і функціональних передумов для попередження, виявлення, мінімізації та елімінування деструктивних факторів в економіці, що породжують шахрайства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі формування системи структурування механізму протидії криміналізації економіки особливе значення має виділення головних суб'єктів (держава, суспільство та їх інститу-

ти) і об'єкти управлінських впливів (суб'єкти економічної діяльності: фірми, домашні господарства), визначення інституціональних і функціональних основ цього механізму й основних його компонентів, вибір підходів і методів протидії, визначення етапів і послідовності формування механізму.

Визначимо основні елементи структури механізму протидії явищам фінансового шахрайства й економічного управління в національному господарстві:

- нормативно-правова діяльність;
- правозастосовна й правоохоронна діяльність;

- системна складова (за підтримки стабілізації й гармонізації елементів чинного господарського механізму, або при виявленні в ньому системних непереборних деструктивних властивостей – щодо трансформації й заміні системи управління макроекономікою й держуправлінням);

- складова, що забезпечує (організаційно-управлінські, організаційно-економічні й інші впливи).

Далі слід сказати про інституціональні основи розглянутого механізму. Ці основи можуть складатися за рахунок формування:

- системи правових інститутів (норм права, законодавчої бази регулювання економічної діяльності й системи економічного управління, а також системи державних і суспільних інститутів, що здійснюють реалізацію норм права, правозастосування й охорону правового режиму в національній економіці);

- системи економічних відносин;
- економічних інститутів управління макроекономікою [7].

Поряд з інституціональними важливо визначити й функціональні основи механізму протидії. Їхня розробка передбачає формування:

- по-перше, організаційно-управлінських структур, норм і процедур, що забезпечують реалізацію завдань функціонування самого механізму, тобто завдань попередження, витіснення, мінімізації та елімінування шахрайства у сфері підприємницької діяльності;

- по-друге, системи індикаторів і показників: а) рівня дисфункціональної інституціональної системи протидії криміналізації економіки; б) рівня враження макроекономіки кримінальними явищами (враховуючи явища економічного шахрайства); в) рівня враження кримінальними явищами (переважно корупційного характеру) системи державного управління в цілому й макроекономікою, зокрема, ступеня її дисфункціональності в результаті корупції;

- по-третє, наукових основ самого механізму, враховуючи розробку теоретико-методологічного й науково-прикладного обґрунтування.

З метою формування ефективного механізму протидії фінансовому шахрайству у підприємстві важливо визначити підходи й методи такої протидії, розробити етапи й позитивні

внутрішні й зовнішні передумови формування самого механізму [6].

Зазначимо, що вибір підходів і методів протидії фінансовому шахрайству зумовлений постановкою мети й завдань формування самого механізму протидії, при цьому важливо врахувати й конкретні історичні умови епохи, в яку живе суспільство. Механізм протидії фінансовому шахрайству може складатися з таких методів впливу:

- застосування карної репресії (норм кримінального права, застосування яких передбачає карні санкції до правопорушників), норм і санкцій інших галузей права, які регулюють економічні відносини і економічну діяльність;

- використання фінансово-економічних регуляторів і санкцій (наприклад для протидії відмиванню злочинних доходів);

- застосування прямих адміністративних заборон і обмежень у сфері економічної діяльності;

- використання з метою блокування поширення й наступної мінімізації кримінальних процесів в економіці й системі управління інструментарію суспільної думки, позитивних моральних імперативів.

Важливе місце в цьому механізмі повинно належати визначенню основних етапів його формування. Таких етапів можна виділити кілька:

а) постановка і вивчення проблеми;

б) розробка наукових і методологічних підстав політики протидії явищам шахрайства у сфері бізнесу та економічного управління в національному господарстві;

в) формування концепції механізму протидії явищам шахрайства у сфері бізнесу та економічного управління в національному господарстві;

г) формування концептуальних уявлень щодо інституційних та функціональних засад механізму протидії явищам шахрайства у сфері бізнесу та економічного управління в національному господарстві;

д) підготовка та реалізація програми (політики) протидії явищам шахрайства у сфері бізнесу та економічного управління в національному господарстві;

г) здійснення програм (для такого механізму зовнішніх), що забезпечують формування нової моделі національної економічної системи, нової системи макроекономічного управління, нових моделей економічної поведінки тощо, за посередництвом яких відтворюються нові інституційні та інші умови, що мінімізують кримінальні явища в економіці, зокрема явища економічного шахрайства.

Для того щоб сформувати ефективний механізм протидії фінансовому шахрайству, потрібна наявність і відповідних сприятливих зовнішніх умов, і передумов. До них можуть належати такі:

1) демократизація й гуманізація у політичному та економічному житті суспільства;

2) соціальна підтримка суспільством економічних реформ, що передбачають серед основних завдань подолання деструктивних явищ;

3) формування правових основ державності;

4) формування економічних і політичних основ громадянського суспільства тощо.

Необхідно сказати, що сьогодні в Україні невикористані можливості загально-соціального попередження економічної злочинності значно перевищують потенціал заходів зі спеціального попередження, на які роблять ставку правоохоронні органи та частина вітчизняних фахівців. Водночас арсенал застосування заходів спеціального попередження в умовах ліберального ринкового порядку значно обмежений. Тому перед нами стоїть завдання використати значні потенційні можливості загально-соціального попередження економічної злочинності, які впливають на причини, що зумовлюють генезис кримінальних явищ у національному господарстві або зовсім їх усувають в певній частині. Сформулювати і «включити» механізм протидії зазначеним явищам – найважливіше завдання забезпечення кримінологічної безпеки у вітчизняній економіці, яка потребує свого конструктивного рішення на рівні національних проектів.

Необхідно сказати про значення, яке має сьогодні розробка проблеми протидії кримінальним явищам в економіці (враховуючи шахрайство) та забезпечення кримінологічної безпеки економіки та бізнесу для підтримки на гідному рівні національної безпеки України.

Можна з упевненістю сказати, що осмислення питань декриміналізації економіки та формування нових моделей національного економічного розвитку дозволяє знайти ефективні методологічні підходи до зміцнення системи економічної безпеки України.

У цих цілях слід, по-перше, позначити деякі принципи методологічні установки щодо самої системи національної економічної безпеки її структури, критеріїв зарахування негативних явищ і процесів до категорії загроз і змісту самого поняття «загроза». По-друге, спираючись на названі концептуальні підстави та з позицій мети і завдань цього дослідження, важливо визначити стратегічні й тактичні завдання економічної безпеки України в частині протидії економічній злочинності та забезпечення декриміналізації системи економічних відносин.

У вирішенні першого завдання слід розрізнити дві системи, що належать до національної безпеки в економічній сфері життєдіяльності суспільства – систему національної економічної безпеки і систему гарантування національної економічної безпеки.

Перша з названих системи пов'язана з виконанням основної функції – функції розвитку, друга – із забезпечувальною функцією, тобто із функцією гарантування безпеки названого розвитку. У теоретично описувану систему економічної безпеки входить система понять, що складається з трьох категорій понять: інтер-

еси, загрози і умови взаємозв'язку інтересів і загроз. При цьому інтереси та загрози – дуже різні явища: як загрозу можна розуміти наявність різноспрямованих інтересів. Загострення протиріччя таких інтересів призводить до посилення загрози економічній безпеці. До уваги, зрозуміло, беруть інтереси не окремих індивідів, великих або відносно великих соціальних спільнот, наприклад суспільства в цілому і прошарку підприємців, бізнес-спільноти. Людська поведінка мотивована, мотивація є усвідомленням потреби – на цій основі формуються інтереси. Усвідомлення наявності різноспрямованих інтересів як загрози системі національної економічної безпеки дає імпульс для вирішення суперечності між інтересами. При цьому в державі і суспільстві інструментальний вибір малий, оскільки є лише два принципових методи: 1) задовольняти одні інтереси на шкоду іншим; 2) намагатися гармонізувати ці інтереси.

Іншими словами, перш ніж досліджувати українську економіку з позицій наявності загроз приватного порядку й виявляти другорядні вади економічної системи, слід піддати експертизі чинну в країні модель господарювання з погляду її принципової соціальної прийнятності (або неприйнятності) і політико-економічної ефективності (неефективності).

Експертиза повинна бути незалежна, не ангажована ні якими політичними, ідеологічними пристрастями. Потрібна оцінка здатності панівної моделі генерувати деструктивні кримінальні явища й відповідні дисфункціональні наслідки, враховуючи негативні зовнішні ефекти, а також оцінка її відповідності найважливішим конституційним вимогам. Тут мова повинна йти про виявлення потенційних можливостей цієї моделі реалізувати завдання з формування правової, соціальної держави й міцного громадянського суспільства, втілювати в життя принципи свободи, рівності й справедливості для всіх суб'єктів економічної діяльності й усіх учасників економічних відносин. Аналогічна оцінка потрібна й відносно наявності (або відсутності) у неї потенційної здатності вивести країну на передові місця світового економічного розвитку. Якщо експертиза дасть негативні висновки щодо названих питань, то це поставить під сумнів і ефективність ряду заходів щодо зміцнення системи економічної безпеки – уся її конструкція буде функціонувати переважно тільки для суспільства, обслуговуючи при цьому тільки інтереси політичної й економічної еліт. Постановка перед вітчизняною системою економічної безпеки такого стратегічного завдання й виконання відповідної до експертної місії дотепер взагалі не входило до числа реалізованих нею завдань. Було не прийнято брати під сумнів сутність самої моделі національного економічного розвитку [1].

Все це поряд з рішучою відмовою від ортодоксальних, архаїчних моделей та обліком самих прогресивних тенденцій і досвіду, який накопи-

чено в цій сфері в різних країнах світу за останні десятиліття, і має стати запорукою майбутнього проривного економічного розвитку України, запорукою її підйому й процвітання. Особливо цінним буде сам факт підтримки такої стратегії розвитку з боку громадянського суспільства, яке може стати формою згуртування навколо національної ідеї побудови економіки, яка служить усім громадянам і на благо самої України.

Постановка ж власних завдань державі і суспільству перед системою національної економічної безпеки в частині протидії кримінальним явищам і процесам в макроекономіці повинна стосуватися переважно попередження та витіснення їх найбільш соціально небезпечних і економічно дисфункціональних форм, тобто протидії криміналізації економіки в її організованих і транскордонних проявах, мінімізації та елімінування умов криміналізації системи макроекономічного управління, особливо в частині її корупціалізації, що підконтрольна організованій злочинності.

Усунення та мінімізація цих факторів загострення ключових загроз економічній безпеці України повинні стати найважливішими пріоритетами в діяльності інститутів економічного й політичного управління на поточну і середньострокову перспективу.

Висновки дослідження. Зазначені підходи до визначення методологічних підстав стратегії національної економічної безпеки та формування концептуальних основ механізму протидії макроструктурним процесам криміналізації економіки в фінансовій сфері дозволяють вирішити ряд питань. Зокрема розробити перелік основних завдань, які можуть і повинні бути реалізовані механізмом національної системи економічної безпеки у сфері гарантування кримінологічної безпеки економіки і бізнесу, протидії кримінальним явищам і процесам в українському господарстві:

- облік наявності кримінальних явищ і процесів у макроекономіці як фактора загострення відповідних загроз національній безпеці;

- введення у чинну систему індикаторів і показників національної економічної безпеки характеристик кримінальних і напівкримінальних макроекономічних явищ і процесів та чинників їх детермінації (обсяги тіншового і кримінального сектора економіки, тіньова зайнятість і зайнятість в кримінальній економіці, тіньовий і кримінальний оборот грошової маси, незаконна «втеча» капіталів з країни, вплив на величину цін коригуючого чинника корупціалізації системи управління тощо);

- уведення обліку впливу кримінальних і напівкримінальних економічних явищ і процесів на основні макроекономічні показники розвитку країни, на стан рівноваги системи національного господарства;

- уведення моніторингу впливу кримінальних факторів на стан макроекономічної системи країни (обсяги і динаміку ВВП, доходну частину

бюджету, рівень цін та інфляції, збирання податків, доцільний коефіцієнт, індекс Джині тощо);

– уведення обліку дисфункцій системи управління народним господарством за рахунок впливу кримінальних макроекономічних явищ і процесів (з виділенням впливу на неї факторів комерціалізації та корупціалізації в діяльності топ-менеджерів макроекономічного рівня, криміналізації сфери бізнесу, гіпертрофії спекулятивного сектора в розвитку народного господарства тощо);

– перегляд пріоритетів у формуванні системи економічної безпеки країни – з метою її сприйнятливості до реалізації завдань створення передумов і умов для протидії кримінальним явищам (відносинам, нормам і зв'язкам) та їх витіснення з національної господарської системи, завданням поширення економічно ефективних і соціально прийнятних моделей економічної поведінки та економічної діяльності, завданням побудови нової моделі економічної системи, здатної реалізувати принципи права, соціальності, гуманізму, асоціативності та демократизму тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: моногр. / Н.О. Гуторова. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
2. Заєць І.В. Шахрайство в господарському процесі українських підприємств [Електронний ресурс] / І.В. Заєць // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3 (53). – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2010_3_1/18.pdf
3. Завгородний М.А. Мошенничество в финансовой сфере как угроза информационной и экономической безопасности государства / М.А. Завгородний // История национальной безопасности России: сборник 3-ей всероссийской заочной научной конференции. – СПб.: Нестор, 2005. – С. 257–261.
4. Ковтун Н. Методи індикативної оцінки можливого шахрайства у фінансовій сфері / Н. Ковтун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 123. – С. 11–15.
5. Осадин А. Финансовый рынок и особенности расследования мошенничества: учебное пособие для МВД / А. Осадин. – М.: МВД, 1998. – 160 с.
6. Охрімчук Т.В. Способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами / Т.В. Охрімчук // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф., (23 квіт. 2010 р.). – Запоріжжя: Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч.ІІ. – С. 94–96.
7. Підприємницьке право України: підруч. / за заг. ред. доц. Р.Б. Шипки. – Х.: Вид-во Ін-ту внутрішніх справ: Еспада, 2000. – 480 с.
8. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: навч. посіб. / Є.Л. Стрельцов. – Одеса, 2003. – 402 с.
9. Суханов М. Управление операционным риском в банках: теория и практика / М. Суханов // Банковские технологии. – 2003. – № 7–8. – С. 40–43.